

Живко Ђурковић

ЊЕГОШЕВА ПИСМА КАО УМЈЕТНИЧКИ ЕНТИТЕТИ

Његошева писма данас немају онај актуелни дипломатско-политички значај и смисао као што су га својевремено имала. Али су зато у протоку времена постојала све више полуфонична, па поред изворне документарности, она су привлачна и по естетској структури и суштини, које неспорно посједују. Њихово прихватање и разматрање као књижевно-умјетничких текстова има своје оправдање најмање из три разлога: први, већи број тих писама се доживљава као прворазредни прозни састав, други, Његошева писма у *Сабраним дјелима* сачињавају три опсежне књиге (око хиљаду и осам стотина писама), што је скоро половина цјелокупног пишчевог опуса, те не могу бити строго одјељена од чистих умјетничких структура, и трећи, вјероватно најрелевантнији, што Његош као прозни писац присно кореспондира са Његошем пјесником, односно што прозаиста освјетљава пјесника можда више него што је до сада било у истраживањима уочено. Овим епистоларним прозама се, наравно, могу додати Његошева прозна дјела: *Жијија Мрђена Несеињковића*, *Сан* из Сарајлијине *Пјеваније*, затим пасажи из *Биљежнице*, ремарке из драмских дјела, па и стиховане приче у пјесничким дјелима.

Да се бар летимично покаже карактер умјетничког у Његошевим писмима, одабрали смо за ову прилику стартни дио његове дипломатске коренспонденције, који се условно може ограничити на нешто више од четрнаест мјесеци, тј. од усвајања *Тесџаменџа* Петра Првог на Скупштини црногорских главара двадесетог октобра 1830. године и избора Његоша за насљедника, па до краја 1831. године. У томе временском распону Његош је написао преко осамдесет писама или у

просјеку по пет мјесечно и у њима је презентовано и заокружено оно што се за дате услове на дипломатском плану помоћу преписке могло постићи.

Наиме, он је у јавност изашао други дан по избору, када је написао два писма - једно руском вицеконзулу у Дубровнику Јеремији Гагићу, и друго, црногорском представнику при руском двору Матеју Вучичевићу. У томе моменту, што није небитно истаћи, још није био напунио седамнаест година.

Па ипак, ова два писма и још два из октобра т. г. су једносмјерна, тј. остала су без одговора, па се са аспекта дипломатије могу третирати као дипломатска предигра, а са умјетничке стране она су сасвим нешто друго. Тек када је Његош тридесетог октобра 1830. године добио први одговор од вицеконзула Гагића, започела је права стартна политичко-дипломатска игра, која ће се интензивно одвијати за све године Његошеве владавине, али наше разматрање те игре, као што смо назначили, односиће се само на преписку до краја 1831. године и то посматрано из аспекта умјетничких елемената која та писма садрже.

Већ прва два Његошева писма од двадесет другог октобра имају примарно књижевно-умјетничку структуру. Јер, умјесто да буду сажето службено обавјештење о смрти Петра Првог и избору његова насљедника, што им је била иницијална намјена, она читавим својим склопом и изразом излазе из тог суженог службеног оквира и попримају назнаке слојевитих прозних штива, посебно писмо Гагићу. На примјеру тог првог писма покушаћемо да демонстрирамо књижевно-умјетничке назнаке писама из тога периода.

У садржајном дијелу овога писма насликана су три мотива: општенародна жалост, насљедник усамљеник и молбено обраћање. Сва три мотива су у интеракцији, те се остварује унутардинамична атмосфера елегично обојена. У градацијској слици жалости, нагласак је на насљеднику „преуцвијељеноме, ни дозрелу ни доспемну“, будући га је умрли владика „тобожнијем и јаднијем намјесником и худијем насљедником одредио бити“. Насупрот оваквој минимизацији себе, у трећој слици аутор уздиже и хвали вицеконзула Гагића као „благоразумна Србина и одистинског пријатеља покојног мојега стрица“, чијом се „добродушју и благородију“ обраћа. Тај изоштрени контраст између покуде и похвале, минимизирања и величања, ствара унутрашњи динамизам у коме су уинтегрисани мотиви снажног рецепцијског порива, јер представљају, гледано цјеловито, слојевиту и упечатљиву слику жалосног позорја црногорског са насљедником усамљеником у средини те опште слике.

Тиме се обавјештајни карактер писма потискује у други план, а транспарентна је и изоштрено осјенчена новонастала ситуација. Са њом је усклађена и ритамска тензија, затим фигуративност израза и вишејезичка симбиоза, те сви побројени елементи ову прозу чине доминантно лирском, па се ово писмо типолошки може означити као врло успјела пјесма у прози.

Писмо Вучичевићу нема овако наглашен лирски тоналитет, али се његов динамизам остварује кроз низ сукцесивних констатација и драматично наглашених молбених захтјева. Потом, његов закључак „Народ је растројена духа, а ја мало могућствен!“, показује једну оригиналну црту ове епистоларне прозе - да се након одређених описа и наративних цјелина сажима исказано, било, као у овом случају, у виду закључка, или, пак, на почетку одређеног пасуса. При томе се користе оригинално сковане максиме, народне пословице и сентенције из литературе. У сваком случају, у питању су књижевном-умјетнички поступци и средства. Те сажимајуће структурално-умјетничке елементе показаћемо на више карактеристичних примјера.

У одговору на прво Гагићево писмо (тридесети октобар 1830) слиједи овакав закључак: „Ми сви и у свему, о Богу, и о Вама, о Русији, прамајци нашој, па ћемо и ми чињет што се гођ узиште од нас!“ Или: „А ми се уздамо да нијесмо ни ми тиква без коријена и сјемена...“ (Гагићу, двадесет првог новембра). У истом писму: „Опета се не дамо робити и сјећи без чуда и грдила“. Или: „Чија је сила тога је и правда“ (Гагићу, двадесет другог децембра). Потом: „А отец небедни своје вјерне и драге платит ће и наградит и до гроба за гробом...“ (Гагићу, двадесет деветог децембра). Или: „На муци се позна добар јунак!“ (Скардарском везиру, фебруар 1831). (Ова сетенца очито коинцидира са сличним стихом из „Горског вијенца“). И даље: „По свему тому, добро је не задијеват бољега и јачега!“ (Гагићу, деветог марта 1831). Потом: „Не бој се, чувај се!“ (Гагићу, петог новембра 1831).

Навешћемо и двије сентенце, које је Његош написао Гагићу на руском, а које у преводу на наш језик гласе: „Стијешењен сам са сваке стране, али су наша нада Бог и Русија, кога ћемо се бојати!“ И друга: „Охол човјек не трпи поуку, глупак не воли просвјету, према томе угасимо свјетлост и пожелимо им лаку ноћ!“

Као што смо већ рекли, овакве максиме заокружују и сажимају неку развијенију мисао, опис датог стања или неког конкретног призора. Оне су заправо не само живо и повезујуће ткиво описаног, већ преферирају неки дубљи и универзалнији смисао. Извјесно, ове максиме ће у пјесничким дјелима Његошевим доживјети језичко и

стилско пречишћавање и постати привлачније, још продорније и љепше.

Изразити умјетнички елеменат Његошеве епистоларне прозе рефлектује се кроз наративно-дијалоска сучељавања, па било да остају у домену прозног проседеа, било да се згушњавају у поетски исказ. Навешћемо карактеристичне примјере и за први и за други случај.

У писму Гагићу од тридестог октобра 1830. године, Његош је на слједећи начин предочио суштину *Тесџаменџа* Петра Првог: „Упитам га: - Господару, виђу да ћете умријет, него шта ћу ја сад? А он се усправи и сједне на постељу, па ми почне говорит: - Ја ти сад не могу помоћ ништа, но ти ове најпосљедње ријечи от мене: моли се Богу и држи се Русије!“ Још упечатљивији примјер дијалоског сучељавања садржи писмо Гагићу од дестог децембра т. г., будући је скоро читаво развијена дијалоска прича о црногорском неименованом родољубу из Боке у дуелу са такође неименованим аустријским генералом, око тога због чега су Црногорци одвајкада тражили помоћ и заштиту од Русије а не од Турске и Латина. Бојећи се да Гагић не помисли да је прича Његошева фикција, аутор се ограђује овим закључком: „Он отоле пође, а генерал оста зачуђен и будите увјерени да је ово све истинито било“.

Умјетнички карактер и вриједност ових дијалога је не само у складно и пропорционално вођеном сучељавању, него и у пропратним детаљима и појединостима, помоћу који дати приказ постаје рељефнији и контекстуалнији.

Лирски пасажу у писмима су израз снажних душевних криза и потреса писца, израз оних момената када се нијесу могли сагледати иоле повољни услови за разрјешење конфликтних ситуација из окружења. Одушак у таквим кризама Његош је налазио или у величању Русије и Гагића или у сагледавању Црне Горе у својеврсној ирационалној позицији. Рецимо, у писму Гагићу од тридесетог октобра 1830. године, један пасус тога писма је права пјесничка апотеоза Русији, када наглашава: „Ја се од Турака бојао, да не учине какву смутњу на Крајину ђе, но ми се чини да неће, зашто и немогу, но им се она сила и оно турско старо тирјанство почело ускраћиват од рата који су имали с Русијом, која је све славјанство прославила а све турство унизила. Рос, глава Славјан под покровитељством всевишњаго!“

Апотеозу митској Црној Гори садржи писмо Гагићу од деветнаестог новембра 1830. године. Тамо се каже:

„... и праг Церне Горе и све зданије домовишча од претврдог је камена ... од вијека се крши а довијека траје!“

Ове реченице могу се наређати у стихове, јер им је и ритам стиховни, а и знаци интерпункције, које је аутор употријебио, сугеришу

такву њихову структуру. Такође у ирационалној опцији Његош је насликао Црну Гору у писму Гагићу, и то у моменту када је запријетила опасност да је турска војска потпуно прегази. Ево те слике: „Зашто вјерујте да је наше отечество утврдио његов создатељ жестокијем каменом, кршом и стијеном, преко које чојак, који се није ту родио, мучно и миран иде пјешке, акамоли каквијем другијем начином, да њезине синове истребљује, а некали данас да ће учинити што када су из числа живијех изашли, само теке што се помичу на карту плајвазом написану“. (Намах се присјетимо стихова из „Г. вијенца“: „Кад је наша тврда постојбина/ силе турске несита гробница“).

У овим писмима се откривају и они дубљи потреси у Његошевој души, када је западао у крајње безизлазна стања, тј. у она иреална стања назначена у „Горском вијенцу“ чувеном максимумом: „Нека буде што бити не може!“ Такво једно стање је описано у писму Гагићу од првог новембра 1830. године, када је Црној Гори запријетила вишеструка опасност од Аустрије. Оно се на овај начин описује: „За све ово се у Бога и Русију надамо да нас хоће заступити и не дат њима с нама у вражду заплести се, како ишту они и како предвиђамо и предобзнањујемо Вас, да ћемо негда у то и принужедни бити, зашто њихово уштерпкавање не престаје док нас живе и поблизу чују, док нас без ништа оставе и покорне, које ће тад учињет кад Црногорце свеколике ископају, и горе и крше све у равну земљу претворе. Но и тадер бисмо се итекар још упитали што је и колико је чије, јер би смо ми још Црногорци, Србаци, Славјани ли били и остали!“

Наравно, из оваквих ирационалности Његош се чак у истом писму враћао реалности, смиривао своје недипломатске исказе и узавреле емоције и завршавао писмо трезвеним резонима.

Са књижевно- умјетничког аспекта интересантни су и оквири Његошевих писама. Наиме, скоро редовно су писма дводјелна - имају оквир и садржину. Оквирни дио склапају пролог, тј обраћање адресату и епилог, тј поздрав адресанта. Али у овим писмима обраћање и поздрављање нијесу, попут уобичајеног епистоларног шаблона, нешто спољашње, извансадржинско, већ су они дубоко укорпорирани у централно ткиво епистоле. У прологу се, наиме, представља адресат с обзиром на аутора, а у епилогу се представља аутор с обзиром на адресата. Тако се формира оквир као суоднос аутора и адресата, што обавезно подразумева њихове функције и утицај. У тако склопљеном оквиру, садржина писама се показује као детаљна разрада датих суодноса у моменту њиховог настанка, односно испољава се обострано сучељавање ставова и захтјева, који се из контекста јасно виде.

Тај однос између садржине и оквира у сваком писму понаособ успоставља својервсну прстенасту структуру, а онда се тематским и смисаоним везама између писама сукцесивно стварају ланчане структуре, и тако из мјесеца у мјесец, из године у годину. Добија се, дакле, опсежна уланчана прозна творевина, попут пјеваније у сложеној пјесничкој структури.

Будући да су у овој преписци и аутор и адресати значајни друштвени фактори, самим тим су писма и садржином и оквиром ван интимитета и ичег личног, те носе тежину друштвене и државне одговорности. И у оквирима Његошевих писама је уграђена та одговорност и рангирани адресати према степену и могућностима утицаја на Црну Гору. Пошто су за назначени период најбројнија писма руском вицеконзулу Гагићу, на њиховом примјеру ћемо показати умјетнички карактер оквирног дијела писама.

Од првог писма Гагићу, Његош га ословљава: „Ваше високоблагородије, мислостиви государ, Јеремиј Михаилович“. Да би свака од ових одредница била наглашена и истакнута, оне се пишу једна испод друге као стихови, па се онда наставља уводна реченица, која даље урања у садржину писма. У епилогу писма, опет се из закључне реченице акцентује: „Вашега високоблагородија“, па се надовезује титула и име аутора писама. У првим својим писмима Његош је себе титулисао: „покорњејши слуга, намјесник и насљедник, Радивој Петровић“, а када је у фебруару 1831. године постао архимандрит и преименован у Петра Другог, онда је мјесто „наслједник и намјесник“ писао „архимандрит црногорски Петар Петровић“, додајући понекад уз „црногорски“ „брдски“ или „брцки“. Једино се на једној потврди (јануар 1831) о примљеном новцу на име руске помоћи, написаној на руском језику, потписао: „Предводителъ народа црногорског, Радивоје, син Томов, Петровић“. Очито, овакав потпис имао је и полемички призив, уперен против оних, било споља или изнутра, који су сумљали у легитимност његова избора.

Оквир писмима аустријским или турским представницима је много службенији и осјетно друкчији, као што је личним пријатељима или пак племенима и народу црногорском и брдском, уподобљен са положајем адресата у односу на аутора. Дакле, елементи умјетничког у оквиру, у зависности од адресата, јасно су издиференцирани или се уопште губе. У сваком случају, оквир и садржина писама су чврсто интегрисани, те се доживљавају као јединствени ентитети. Истина, тај доживљај је снажнији у оним писмима која су примарно књижевно-умјетничке структуре.

Његошове епистоле можда садрже највише умјетничког у самом профилу наратора. Није тешко запазити, пошто се овдје ради о својеврсној документарној прози, да је наратор оличен у личности аутора тих епистола. Наиме, Његошева стварна личност добија умјетничку препознатљивост кроз модалитете и позиције из којих се и кроз које се испољава. Јер се ауторова личност рефлектује не само из позиције насљедника, иако је и као таква амбивалентна, већ и из позиције главара, народа, из позиције адресата, из промјењљивих околности и датости, те она у много чему прераста у књижевни лик.

Открива се, наиме, да се тај лик грана и расте кроз страшна искушења, односно у моментима када одступа од строге дипломатске процедуре и обазривости, а то није својствено ни једном од субјеката са којима комуницира. Најбоље се то уочава у поређењу: лик наратора-ликови адресата, када је евидентна нараторова умјетничка самопрофилација. Зато Његоша у овој преписци можемо третирати и као историјску личност, али и као књижевни лик, будући да су анализирана писма и историјски документи и умјетничка проза. Наиме, Његош је у овим епистолама на извјестан начин претеча модерне и постмодерне прозе, у којима сами писци стартују као умјетнички лик. Кажемо претеча због тога што у овим писмима нема намјерне и осмишљене умјетничке самопројекције, али се у обликовним поступцима, самопројекција аутора намеће и као књижевни лик. Заправо, он се као такав обзнањује из прожимања текста и контекста, што није карактеристично за његов историјски профил.

Оно што је у овим прозама епистолама такође извјесно, то је да су оне убједљива назнака, могло би се рећи основа, из које је израсло богато и умјетнички релевантно пјесничко дјело Његошево. У њима се појављују многобројне, иако далеке и у наговјештајима и индицијама, пјесничке опције и погледи, које садрже његова најбоља пјесничка дјела. Поред осталих, рефлектују се: усамљеност владара, однос према Свестворитељу, затим симболика Божића као празника мира, визија слободе, правде, истине, јунаштва, родољубља, издаје, сукоба вјера и култура, однос мита и историје и многе друге идеје и погледи, који ће касније бити развијени и на пјеснички начин обликовани. Све ово се може пратити и конкретно показати и у овом сегменту преписке, а да не говоримо о томе какве све индиције и сазнања у овоме смјеру пружа цјелокупна Његошева преписка.

Рецепција Његошевих писама као књижевно-умјетничких прозних енитета у функцији је напора да се Његош легитимно проучава и вреднује и као прозни писац. Тиме Његошево стваралачко биће не би

било располућено, јер је до сада Његош познат само као пјесник и тако вреднован у историји књижевности. Упознавањем Његоша као прозаисте, успоставила би се природна веза између двије врсте његова стваралашта - прозног и поетског, које су упоредно стваране и које су међусобно компатибилне и чврсто повезане.

Živko Đurković

NJEGOŠ'S LETTERS

S u m m a r y

This text initiates the need of studying Njegoš as a prose writer, since that kind of realization of Njegoš was neglected.

Njegoš appears, most clearly as a prose writer in his rich correspondence of nearly two thousand letters, which makes almost half of his literary opus.

Some of the letters are dominantly art works, but in all letters, Njegoš appears as more or less historical person as well as self-profiled literary character.